

Tuomitut vähenemään?

**Suomalaiset ja lisääntymisen
vaikea taito**

Tapio Wallenius



www.eva.fi

EVA:n kotisivuilla raportteja, puheita ja
artikkeleita suomeksi ja englanniksi

Kustantaja: Taloustieto Oy

Kansi: Antti Eklund

Painopaikka: Yliopistopaino 2003

ISBN 951-628-395-0

ESIPUHE

Se ei ole rahasta kiinni! – Tämä raportti tarttuu ajankohtaiseen aiheeseen suomalaisten määrän hupenemisesta ja väittää, ettei lisääntyminen riipu lapsilisien tai muiden tukien määrästä. Kysymys on paljon laajalaisemmasta ja vaikeammasta kokonaisuudesta. On kysymys ongelmavyyhdistä, jonka ratkaisu edellyttää asennemuutoksia ay-liikkeeltä, elinkeinoelämältä ja ennen kaikkea yksilöiltä, miehiltä ja naisilta.

Kehitys on huolestuttava. Suomalaisten määrä uhkaa huveta alkaneen vuosisadan aikana noin 1.4 miljoonalla. Syntyvyys – vaikkakin muihin EU-maihin verrattuna tyydyttävä – ei riitä väestön luonnolliseen uusiutumiseen. Samaan aikaan eläkeläisten osuus väestöstä kasvaa.

Talouden ja elinkeinoelämän näkökulmasta on helppo löytää useita syitä huolestua. Mutta väestönkehitys herättää taloudellisten huolten lisäksi muitakin kysymyksiä. Onko ylipäätään merkityksellistä, että suomalaiset maailman yhteen sulautuvien väestöryhmien keskuudessa säilyisivät kansakuntana määrällisesti nykyisellään? Elinkeinoelämän Valtuuskunnassa tähän kysymykseen on vastattu epäröimättä: kyllä. Taloutemme ja työmarkkinamme tarvitsevat osaavia työntekijöitä suomalaisia jatkossakin, mutta myös kulttuurimme ja kansakuntamme säilyminen on arvo sinänsä.

Väestönkehitykseen vaikuttavia tekijöitä ovat syntyvyys, kuolevuus ja (netto)maahanmuutto. Kautta Euroopan on viime vuosina keskusteltu vilkkaasti maahanmuutosta, sen tarpeesta ja harjoitettavasta maahanmuuttopolitiikasta. Suomen tapauksessa maahanmuutto saattaa viisaasti toteutettuna helpottaa julkisen talouden ahdinkoa. On kuitenkin kyseenalaista, olisiko väestökehitykseen vaikuttavan suuruusluokan maahanmuutto poliittisesti mahdollinen ratkaisu.

Luonnollisin tie nykyisen väestönkehityksen kääntämiseen olisi syntyvyyden nousu. Nyky-yhteiskunnassa on kuitenkin varsin ongelmallista vaikuttaa kansalaisten lapsentekopäätöksiin. Niiden taustalla olevia tekijöitä ei ole helppo paikantaa, eivätkä yhteiskunnan käytettävissä olevat keinot välttämättä sovi kaikkien naisten ja miesten tilanteisiin ja jäävät siksi tehottomiksi. Perhepoliittisten tulonsiirtojen ja palvelujen tarjoaminen ei enää totutulla tavalla vaikuta suomalaisten lastentekohaluihin. Nykysuomalaisen asenteet ja arvot eivät välttämättä enää tue perheen

perustamista – tai ainakaan syntyvyyden nousulle tärkeää useamman lapsen hankintaa.

Yksilötason arvoihin vaikuttaminen ja niiden muuttaminen ei ylipääntään voi olla yhteiskunnan tai valtion vastuulla. Yhteiskunta voi toki tukea arvomuutosta, ja arvotalkoisiin voidaan kutsua myös esimerkiksi työmarkkinaosapuolet; muokkaamista olisi esimerkiksi suomalaisten miesten perhettä ja lastenhoitoa koskevissa asenteissa. Viime kädessä vastuu elämänarvoista on kuitenkin yksilöillä, suomalaisilla aikuisilla. Heidän asenteistaan ja arvoistaan riippuu, kuinka tärkeiksi lapset mielletään.

Elinkeinoelämän Valtuuskunta on tätä raporttia kirjoitettaessa halunnut nostaa esiin arvokysymyksiä, mm. kysymyksen suomalaisten riittävyyden merkityksestä ja kysymyksen lasten arvosta sinänsä. Lapset ovat arvokkaita vasta, kun yksilö-, ura- ja elintasokeskeiset aikuiset ovat valmiita jälkeläistensä puolesta tinkimään jostakin omastaan. Sen kaltaista vastuuta ei voi siirtää äänestysuurnan toiselle puolelle, yhteiskunnalle, valtiolle tai sen edustajille.

Tärkeä virike hankkeelle oli niin sanotun Kolme plus -ryhmän toimeliaisuus. Ryhmä on pyrkinyt nostamaan monilapsisten perheiden aseman julkiseen keskusteluun. Projekti on hyötynyt myös monista epävirallisista keskusteluista. Kiitän erityisesti Kotkasaaren seminaarin nuorisoadustajia: Riinaa, Jarnoaa, Katia, Henrikiä, Lauria, Reijaa, Maijua, Miikaa, Lauraa ja Panua.

Raportin on kirjoittanut EVAn toimeksiannosta FM Tapio Wallenius, jolle haluan lausua parhaat kiitokseni. EVAn toimisto on avustanut raportin laadinnassa ja toimittamisessa.

Helsingissä 22.8.2003

Pentti Vartia
Toimitusjohtaja
EVA

SISÄLLYS

1. SUOMALAISET OVAT VÄHENEVÄ JA VANHENEVA KANSA	7
Entä jos ennusteet pettävät pahasti?	9
Maahanmuutosta ja eliniän pitenemisestä ei ole ratkaisuksi	11
Syntyvyys ei Suomessa riitä väestön uusiutumiseen	13
2. MIKSI SUOMALAISET EIVÄT HANKI LAPSIA?	17
”Yhteiskunnan tuki on riittämätön”	17
”Naiset keskittyvät työhön ja uraan”	20
”Työelämä ei jätä aikaa lapsille”	23
”Pitkittyneet opinnot lykkäävät perheen perustamista”	24
”Pätkätyömaailmassa vallitsee sietämätön epävarmuus”	26
3. MITEN SYNTYVYYS SAATAISIIN NOUSUUN?	28
Kohderyhmä pirstaloituu	31
Nykyisen kaltaisesta perhepolitiikasta ei ole syntyvyys- ongelman ratkaisuksi	32
Kaiken takana ovat arvot	33
Lopuksi	37

1. SUOMALAISET OVAT VÄHENEVÄ JA VANHENEVA KANSA

Ennusteiden mukaan Suomen väestö saattaa tämän vuosisadan loppuun mennessä kutistua 3.8 miljoonaan henkeen. Paitsi että nykyinen 5.2 miljoonan väestö näyttäisi kutistuvan, ennustetaan sen samalla harmaantuvan nopeasti. Ikäjakauman muuttumisen myötä Suomesta tulee seuraavien vuosikymmenten aikana eläkeläispannterien valtakunta. Yli 65-vuotiaiden osuuden arvioidaan vuoteen 2030 mennessä puolitoistakertaistuvan nykyisestä ja yli 80-vuotiaiden kaksinkertaistuvan. Kansainvälisessä vertailussa ikääntyminen tapahtuu nopeammin ja aikaisemmin kuin monissa muissa teollistuneissa maissa. Esimerkiksi Keski-Euroopassa suurimmat elossa olevat ikäluokat syntyivät pääosin 1960-luvulla. Väestön ikääntymisen ongelmat kärjistyvät näissä maissa myöhemmin kuin Suomessa.

Ikääntyminen sinällään ei ole haitta ja kypsyys tuo viisautta, mutta väestön vanheneminen on trendi, jonka taloudellisista seurauksista on viime vuosina keskusteltu vilkkaasti. Väestön huoltosuhteen (muun kuin työllisen väestön lukumäärään suhde työllisten lukumäärään) lasketaan muuttuvan merkittävästi. Nykyisestä suhdeluvusta 0.65 liu'utaan hiljalleen kohti ykköstä niin, että vuonna 2030 suhde lienee lähes 0.9. Jokaisen suomalaisen työssä käyvän tulisi tuolloin kyetä työnsä tuotolla huolehtimaan itsensä lisäksi yhdestä muusta henkilöstä. Samalla huollettavien joukon sisällä verojen ja eläkerahastojen tuotoilla elävien vanhusten osuus nousee ja perheidensä huoltamien lasten osuus laskee. Talouspolitiikan ja eläkejärjestelmien kannalta kehitys on huolestuttava. Termiä ”eläkepomme” on viljelty julkisessa keskustelussa ja asiantuntijoiden kesken ahkerasti. Sen ratkaisua on julistettu usein, mutta yhtä usein termi on näyttänyt pomppaavan uudelleen esiin huolta aiheuttamaan.

Väestön ikääntyminen ja eläkkeiden rahoitus ei ole ainoastaan Suomen ongelma. EU kokonaisuudessaan on sitoutunut pyrkimään maailman kilpailukyisimmäksi ja dynaamisimmaksi taloudeksi.¹ Samalla se ta-

voittelee maailmanlaajuisesti merkittävää poliittista asemaa. Dynaamisuutta ja vahvuutta on kuitenkin vaikea saavuttaa, kun unionin väestö lisääntyy mitätöntä vauhtia (0.3 prosenttia vuonna 2002) ja vähästäkin kasvusta suurimman osan tuo maahanmuutto. Lähivuosina EU-maiden väestöt alkavat kutistua. YK:n väestöennusteen mukaan koko Euroopan väestö pienenee todennäköisimmän kehityskulun mukaan seuraavan viidenkymmenen vuoden aikana lähes sadalla miljoonalla hengellä. Apua ei ole odotettavissa vuonna 2004 unioniin astuvilta uusilta jäsenmailtakaan. Niiden syntyvyys on pääosin vielä nykyisiä jäsenmaita matalammalla tasolla ja kaukana uusiutumistason alapuolella.

Samalla väestö harmaantuu. EU-maiden julkiset taloudet natisevatkin ankarasti niiden valmistautuessa suurten ikäluokkien eläkkeiden mak-suun.

Ero keskeiseksi kilpailijaksi miellettyyn Yhdysvaltoihin on huikaiseva. Siellä kokonaisedelmällisyysluku (2.1) riittää väestön uusiutumiseen, ja yli miljoonaksi hengeksi arvioitu vuosittainen nettomaahanmuutto huolehtii väestön kasvusta. Amerikkalaiset väestötieteilijät arvioivat si-



Kuva 1. Suurperhe vuodelta 1961

Kuva: Lehtikuva.

käläisen asukasmäärän noin kaksinkertaistuvan nykyisestä 280 miljoonasta 570 miljoonaan tämän vuosisadan aikana.²

Onneksi kuva huoltosuhteesta ei ole yksiselitteinen. On huomautettu, että Suomen ikärakenne on vielä tällä hetkellä verraten terve. Myöhempääkään kehitystä ei varmuudella tiedetä. Maahanmuutossa tapahtuu perinteisesti suuria heilahteluja. Kuolevuuden sekä eliniän pituuden kehitystä puolestaan voidaan vain arvailla. Hyvä arvaus tosin on, että jatkossa suomalaiset elävät vielä pidempään kuin nyt.

Huoltosuhde saattaa pysyä paljon synkempiä ennusteita parempana, mikäli Suomessa ylletään 1990-luvun lamaa edeltäneisiin työllisyysasteisiin. Tuolloinhan kokonaistyöllisyysaste, työllisten osuus työvoimasta oli 75 prosenttia, kun se tällä hetkellä jää 68:aan. Luottamusta osuuden nousuun luo se, että monilta osin Suomea muistuttavissa Pohjoismaissa työllisyys on pysynyt jatkuvasti reilusti yli 70 prosentin. Moinen suhde merkitsisi, että työllisten määrä ei välttämättä laskisi samassa tahdissa työikäisten määrän kanssa. Huoltosuhde paranee myös mikäli eläkkeellesiirtymisikää lähivuosina onnistutaan nostamaan. Kaiken kaikkiaan huoltosuhde pysyisi nykyisellään vielä vuonna 2030, mikäli työllisyysaste pysyisi sellaisena, kuin se viimeisen parinkymmenen vuoden aikana parhaimmillaan on ollut.

Suomalaiset ovat tämän korostetusti valoisan ennusteen mukaan seuraavien vuosikymmenten ajan hiljalleen vähenevä, vanheneva kansa, jonka tulot kuitenkin riittävät miellyttävän hyvinvoinnin ylläpitämiseen ja jonka homogeenisuutta sopiva määrä maahanmuuttajia mukavasti värittää.

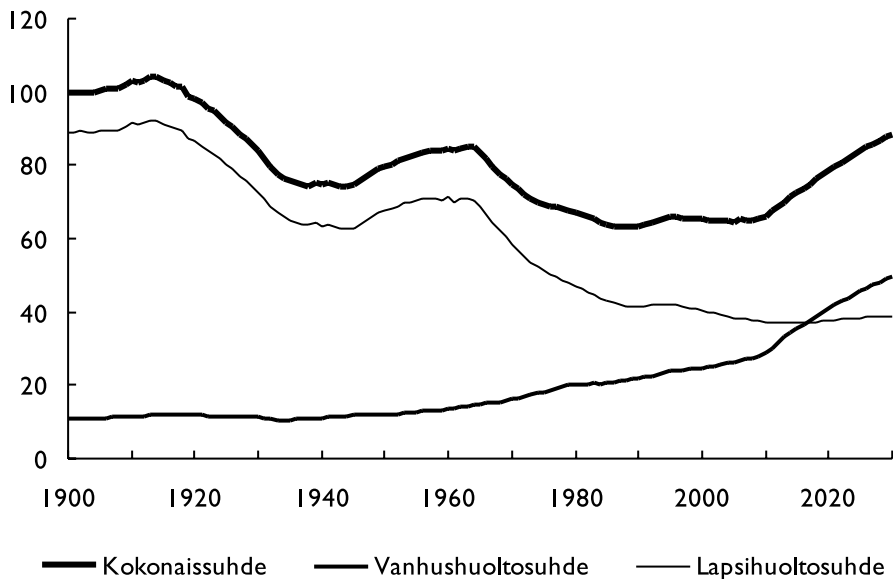
ENTÄ JOS ENNUSTEET PETTÄVÄT PAHASTI?

Kansantalouden rahoituslaskelmia ja poliittisia päätöksiä tehdään usein ennusteiden perusteella. Toisin kuin usein luullaan, ovat viralliset väestöennusteet osoittautuneet varsin epävarmoiksi.

Vuonna 1934 tehdyssä ennusteessa³ väestön kehitystä arvioitiin vuoteen 1980 asti. Ennuste tehtiin, kun 1930-luvun laman synkimpien

vaiheiden hiljalleen päätyttyä hallintoa alkoi vaivata huoli väestön kasvun tyrehtymisestä. Väestökehityksen huipun, 4 miljoonan asukkaan määrän arvioitiin tuolloin ajoittuvan 1970-luvulle ja väestön vähene-
misen alkavan sen jälkeen. Virhe 1970-lukua koskeneen ennusteen ja kyseisenä ajanjaksona toteutuneen väkimäärän (n. 4.8 miljoonaa) välillä oli 17 prosenttia. Huomattavia virheitä oli tehty neljäkymmenen vuoden ennustejakson ajalta niin maastamuuton, kuolleisuuden kuin hedelmällisyydenkin kohdalla.

Paljon paremmin ei ennustaminen sujunut 1970-luvullakaan. Hedelmällisyysluku oli tuolloin laskenut 1960-luvun lähes 3:sta vuoden 1970:n 1.8:aan. Tilastokeskus ennusti kehityksestä huolestuneen hallituksen pyynnöstä väestömäärän aina vuoteen 2000 asti. Kyseistä vuotta koskeva ennuste, 4.4 miljoonaa asukasta, jäi toteutuneesta, 5.18 miljoonasta 15 prosenttia.



Kuvio 1. Suomen väestön huoltosuhte vuosina 1900–2000 ja arvio vuoteen 2030.

Lähde: VATT/Pekka Parkkinen.

Mikään ei viittaa siihen, että ennustevirheiltä vältyttäisiin tulevaisuudessa. Esimerkiksi tarkkaa tietoa siitä, milloin kuolevien määrä ylittää syntyvien määrän ja milloin Suomen väestö alkaa vähetä ei juuri kyetä antamaan. Väestötieteilijät soveltavatkin mielellään todennäköisyysjakaumia, arvioita siitä, minkä kokoisten vaihteluvälien sisään väestömäärä milläkin todennäköisyydellä osuu.

ETLAn Keskusteluaiheita-sarjassa julkaistussa tutkimuksessa⁴ on Suomen väestö vuonna 2050 arvioitu 80 prosentin varmuudella välille hieman yli 4 ja hieman vaille 6 miljoonaa. Ääripäiden ero on siis lähes 2 miljoonaa henkeä. Mitä tarkempi ennuste halutaan, sitä pienemmäksi muodostuu sen toteutumisen todennäköisyys.

Entä jos ennusteet pettävät pahasti? Entä jos väestömäärä päätyykin hajontakäyristä alimmille? Mitä siitä seuraisi? Oikealla politiikalla ja hyvällä onnella väestö- ja huoltosuhdeongelmien kanssa kyettäisiin ehkä elämään ja eläkkeet sekä hoivakulut saataisiin maksetuiksi. Mutta jos rahat riittävätkin, onko väestön määrällä väliä? Tai vielä tarkemmin: onko suomalaisten määrällä väliä?

MAAHANMUUTOSTA JA ELINIÄN PITENEMISESTÄ EI OLE RATKAISUKSI

Väestön määrään vaikuttavat syntyvyys, kuolleisuus ja maahanmuutto. Viimeaikainen keskustelu Suomessa ja monissa muissa teollisuusmaissa on pyörinyt maahanmuuton ympärillä. Paljonko maahanmuuttoa tulisi sallia taloudellisista, demografisista ja humanitaarisista syistä, tulisiko sallimisen sijasta uusia kansalaisia ryhtyä aktiivisesti rekrytoimaan ja jos, niin minkälaisin kriteerein tulijat pitäisi valita?

Suomen ongelmiin sopivassa muuttoliikkeessä tulijat olisivat jo valmiiksi kykeneviä huoltovastuun kanton – ammattitaitoisia ja suomalaiseseen työelämään sekä yhteiskuntaan sopeutuvia. Huoltosuhteen tulisi heidän keskuudessaan olla täkäläistä huoltosuhdetta edullisempi, mikä ei välttämättä ole realistinen vaatimus. Käytännössä saattaakin olla liikaa odottaa tulijoiden ensimmäiseltä sukupolvelta merkittävää panosta Suomen väestömuutoksista kumpuaviin tarpeisiin. Sopeutuminen vie aikaa. Maahanmuuttajien seuraavan sukupolven asema ja mahdollisuus-

det ovat paremmat, mutta heidän tullessaan työikään on esimerkiksi eläkkeiden rahoittamisen pahimmat vaikeudet jo sivuutettu.

Maahanmuutto on politiikan alainen asia, ja Suomen tulevat hallitukset saattavat vielä päätyä sitä koskien radikaaleihin ratkaisuihin. Väestömäärään vaikuttavia nettomaahanmuuttolukuja ei todennäköisesti kuitenkaan saavuteta. Ja kuten yllä on mainittu, on tulijoiden sopeuttaminen pitkä ja vaativa prosessi. Ksenofobiaan sortumatta voidaan myös kysyä, kuinka merkittäviä kulttuuriseen homogeenisuuteen kuuluvat piirteet, kuten helppo kommunikaatio, yhteinen normijärjestelmä ja yhteiset arvot ovat olleet Suomen viime vuosikymmenten kehitykselle ja menestykselle. Missä määrin mittava maahanmuutto toisi tullessaan niitä korvaavia, esimerkiksi kulttuurien kohtaamisesta syntyviä luovuutta ja innovatiivisuutta lisääviä tekijöitä? Kulttuurisen moninaistumisen lopputuloksen arviointi on arvailua.

Kuolleisuuden kehityksessä ei ole mullistuksia luvassa. Ihmisten elinikä on viimeisten vuosikymmenten aikana eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta kasvanut kaikkialla maailmassa. Elinajan odote on Suomessakin noussut vielä viimeisten vuosien aikana, miehillä vuoden 1985 70.1 vuodesta vuoden 2001 74.6 vuoteen ja naisilla samana aikana 78.5 vuodesta 81.5 vuoteen. Suurella todennäköisyydellä odotettavissa oleva elinikä pitenee vastaisuudessakin. Ilmiö hidastaa väestön supistumista ja rikastuttaa suomalaista yhteiskuntaa vireillä, aktiivisilla vanhuksilla.

Suomen väestön ennustettu väheneminen johtuukin ennen kaikkea syntyvyyden kehityksestä. Lapsia syntyy nykyään vähemmän kuin yli vuosisataan. Kun vuonna 2000 elävänä syntyi 56 742 lasta, niin edellisen kerran määrä oli ollut yhtä pieni vuonna 1868, nälkävuosien aikana. Ja silloin maan kokonaisväestö oli noin 1.7 miljoonaa, kun se vuoden 2000 lopussa oli noin 5.2 miljoonaa. Vuonna 2002 lapsia syntyi 55 555, noin 11 000 vähemmän kuin vielä kymmenen vuotta aiemmin. Syntyvyyden huolestuttava kehitys on kuitenkin tähän mennessä kerännyt otsikoita lähinnä heinä-elokuun uutispulan aikaan.

Syntyvien ikäluokkien koko riippuu mm. synnytysikäisten naisten määrästä. 2000-luvun alussa potentiaalisimpien äitien eli 1970-luvulla syntyneiden naisten ikäluokat ovat Suomessa poikkeuksellisen pienet. Toisaalta syntyvien lasten määrään vaikuttaa se, montako lasta kukin nainen synnyttää. Suomessa tämä hedelmällisyysikäisten (15–49 vuotta)

naisten keskimäärin synnyttämien lasten määrää kuvaava kokonaishedelmällisyysluku on viime vuosina ollut hieman yli 1.7. Jotta väestön määrä pysyisi ennallaan ilman muuttoliikettä, tulisi luvun nousta noin 2.1:een. Syntyvyyden viime vuosikymmenten aikaista kehitystä vasten kyse olisi melkoisesta hyppäyksestä. Jos syntyvyys jää nykyiselle tasolle, ylittää kuolleiden määrä syntyvien määrän joka tapauksessa 15–20 vuoden sisällä.

Mikäli palveluiden rahoituskyvyn lisäksi tai sijasta arvoksi asetetaan se, että ”suomalaiset”-niminen kansa jatkossakin listataan erilaisiin Maailman maat ja kansat -kokoomateoksiin ja että sen kulttuuri säilyy elinvoimaisena, on huomio suunnattava uusien suomalaisten määrään, syntyvyyteen. Elinikä tulee todennäköisesti pitenemään nykyisestä ja maahanmuutto uudistaa ainakin jossain määrin osaamista ja väestöpohjaa Suomessa. Ratkaisuksi kansakunnan määrälliselle säilymiselle niiden kehityksestä ei ole.

Mutta mikä on syntyvyyden tila nykypäivän Suomessa? Mitkä tekijät hankittujen lasten määrään vaikuttavat? Miten lasten määrää voisi lisätä?

SYNTYVYYS EI SUOMESSA RIITÄ VÄESTÖN UUSIUTUMISEEN

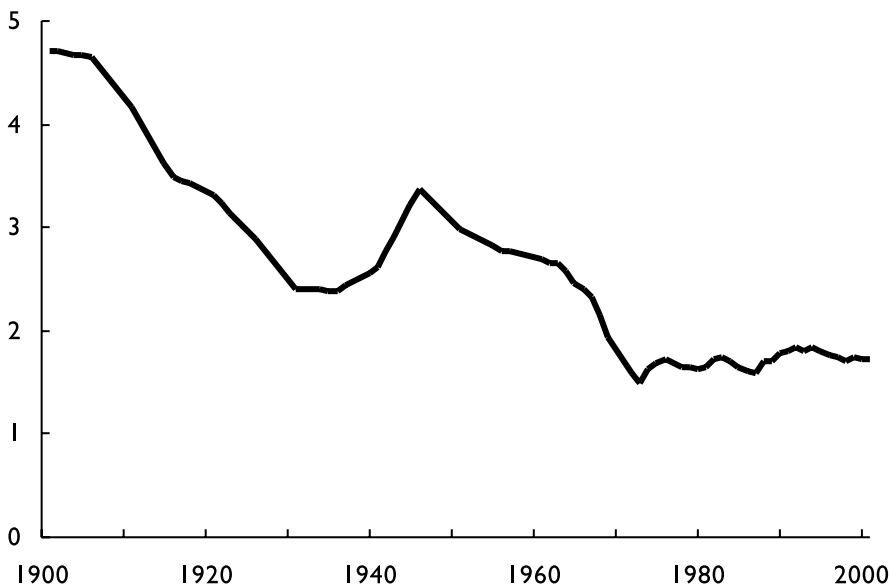
Syntyvyyden kehitystä voi seurata kokonaishedelmällisyysluvun avulla. Vielä 1800-luvulla kokonaishedelmällisyysluku pysytteli Suomessa 5 ja 6 välillä. 1900-luvun aikana se laski merkittävästi. Vuosisadan alussa se oli vielä lähes viisi, mutta putosi 1930-luvulle tultaessa lähelle kahta. Sotien jälkeen koettiin vielä hedelmällisyyspiikki, kun suuria ikäluokkia tehtäessä kokonaishedelmällisyysluku kohosi vuosina 1947 ja 1948 lähes 3.5:een. 1950-luvulta alkaen suhdeluku laski sitten tasaisesti ja verraten nopeasti, kunnes saavutti pohjalukemansa 1.5 vuonna 1973. Sukupolvien uusiutumisen varmistavaa 2.1 lapsen rajaa ei ole saavutettu vuoden 1969 jälkeen.

Viimeisinä kolmena vuosikymmenenä kokonaishedelmällisyysluku on vaihdellut pääasiassa 1.6:n ja hieman yli 1.8 välillä. Ennen 1990-luvun lamaa hedelmällisyys nousi tilapäisesti. Ensimmäisen lapsen osalta kehi-

tys kuitenkin kääntyi laskuun 1991, lapsia jo aiemmin hankkineiden naisten osalta 1994.

Myös lapsiperheiden ja niihin kuuluvien määrä Suomessa on laskussa. Vuodesta 1990 vuoteen 2000 lapsiperheiden määrä väheni 28 000:lla, runsaasta 640 000:sta 612 600:een. Keskimäärin näissä perheissä on 1.8 lasta, mutta kolmi- ja useampilapsisten perheiden osuus on lievässä nousussa. Yksilapsisten perheiden osuus laskee.

Viimeisten vuosikymmenten kehitykselle on leimallista myös perherakenteen muuttuminen. Entistä useampi perheistä on esimerkiksi avoparien tai yksinhuoltajien muodostamia. Toinen suomalaisen perhe-elämän ja lisääntymisen ominaispiirre on ensisynnyttäjien iän jatkuva nousu. Vuoden 1968 varsin matalasta 23.5 vuoden keskimääräisestä iästä on ensisynnytysikä kolmessa vuosikymmenessä noussut lähes 28:aan. Käytännössä ensisynnytysikä lähenee rajaa, jonka jälkeen naisten biologiset lapsensaantimahdollisuudet alkavat laskea.



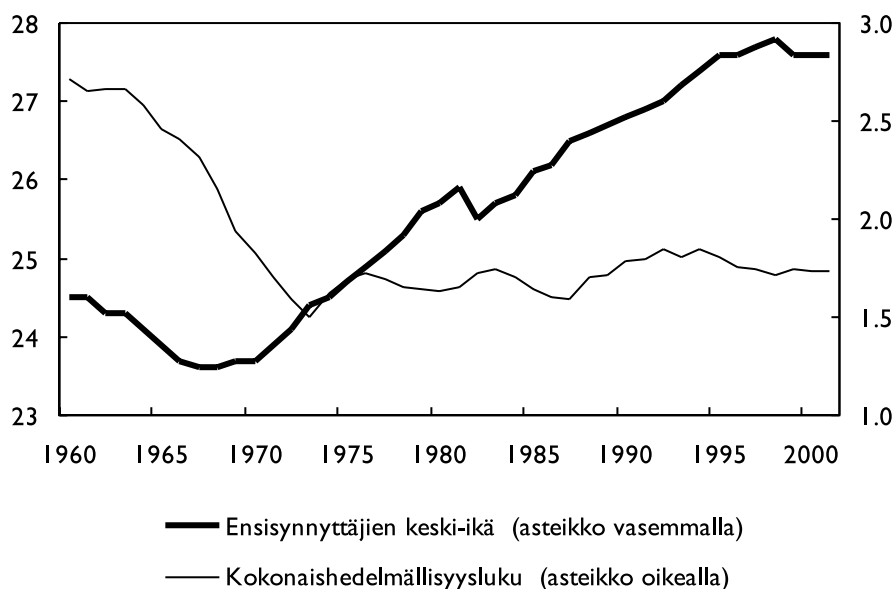
Kuvio 2. Kokonaishedelmällisyysluvun kehitys Suomessa 1901-2001

Lähde: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.

Yhä useampi, nykyisin jopa 15–20 prosenttia naisista jääkin kokonaan lapsettomiksi. Suomalaisen syntyvyyden ylläpito keskittyy siis hiljalleen entistä harvempiin, kolme- ja useampilapsisiin perheisiin.

Suomalainen syntyvyys on nykyisellään EU-mittakaavassa tarkasteltuna kuitenkin varsin hyvällä mallilla. Kautta unionimaiden syntyvyys on seurannut melko yhtenäistä polkua, jossa se 1960- ja 70-luvuilla laski johdonmukaisesti ja jyrkästi, mutta on sen jälkeen tasaantunut ja vaihdellut muutaman vuosikymmenen ajan verraten vähän. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa vakiintuminen tapahtui korkeammalle tasolle kuin monissa muissa Euroopan maissa. Nykyisten EU-maiden kokonaishedelmällisyysluvun keskiarvo on vain vähän yli 1.5.

Kaikista Euroopan maista hedelmällisyysluku on Suomea korkeampi Irlannissa, Kroatiassa, Serbia & Montenegrossa, Islannissa ja Norjassa, mutta monissa Etelä-, Keski- ja Itä-Euroopan maissa lapsia syntyy suhteessa vähemmän. Bulgariassa kokonaishedelmällisyysluku on 1.1, Es-



Kuvio 3. Ensisynnyttäjien keski-ikä ja kokonaishedelmällisyysluku vuosina 1960–2001

Lähde: STM.

panjassa, Italiassa, Latviassa ja Virossa 1.2. ja Kreikassa, Sloveniassa, Slova-
kiassa sekä Unkarissa 1.3.

Maailmanlaajuisesti tarkasteltuna Euroopan ja esimerkiksi Japanin sekä Korean alhainen hedelmällisyys on poikkeusilmiö. Varsinkin Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, Etelä-Aasiassa ja Lähi-idässä lapsia syntyy paljon. Kun samalla kuolevuus laskee ja elinikä pitenee, kasvaa väestö näillä alueilla nopeasti. Noin puolet maailman väestöstä on alle 25-vuotiaita. Väestönkasvusta huolimatta myös kehitysmaiden kansalaiset ovat hyvää vauhtia harmaantumassa. YK:n mukaan yli 60-vuotiaiden osuus kehitysmaiden (*less developed countries*) väestöstä tulee seuraavan 20 vuoden aikana kasvamaan nykyisestä kahdeksasta noin 12 prosenttiin. Alle viisivuotiaiden osuus on pienentynyt jo kolmenkymmenen vuoden ajan nykyiseen noin kymmeneen prosenttiin. Siitä osuuden ennustetaan painuvan noin kahdeksaan prosenttiin vuoteen 2020 mennessä.⁵

YK:n väestörahassto UNFPA:n mukaan maailman väestön kasvu onkin hiljalleen hidastumassa, erityisesti ehkäisymenetelmien leviämisen ansiosta. Silti suurimmassa osassa maailmaa vanhemmille siunaantuu edelleen enemmän lapsia kuin he haluaisivat. Ja miljoonissa perheissä jälkeläisten lukuisuus on todella siunaus – vanhemmille. Taloudellinen epävarmuus, sosiaaliturva- ja eläkejärjestelmien puute, työvoimavaltainen tuotanto sekä kulttuuriset ja uskonnolliset tekijät patistavat monet maailman köyhistä tekemään lapsia, jos ei muusta syystä niin vanhempien omista eläkepäivistä huolehtimaan. Suomen kaltaisissa maissa tilanne on päinvastainen. Eläkejärjestelmä on rakennettu niin kattavaksi, että vanhuuden taloudellisen turvan takia jälkikasvua nykyisin tuskin hankitaan.

2. MIKSI SUOMALAISET EIVÄT HANKI LAPSIA?

Mitkä tekijät vaikuttavat lasten hankintaa koskeviin päätöksiin? Väestöliiton vuonna 2002 suorittamassa kyselyssä⁶ suomalaisten ihanteelliseksi katsoma lapsimäärä perheessä oli keskimäärin 2,4. Toteutunut keskiarvo on noin 2,3, mutta sitä nostaa lasten keskittyminen joihinkin perheisiin. Samanaikaisesti lapsettomaksi jäävien aikuisten määrä lisääntyy. Miksi yhä useampi suomalainen luopuu ihanteelliseksi katsomastaan perhekoosta?

Vielä 1960- ja 1970-luvuilla tapahtuneen hedelmällisyyden ja syntyvyyden laskun syynä on pidetty ehkäisy-, abortti- ja perhesuunnittelu- mahdollisuuksien paranemista. Nykyisen matalan syntyvyyden selitykseksi ne eivät enää päde. Vanhemmat ovat jo kolmenkymmenen vuoden ajan kyenneet käytännössä päättämään milloin ja kuinka paljon lapsia he hankkivat. Jos syntyvyys yhä laskee, on ilmiön syiden löydettävä muualta.

”YHTEISKUNNAN TUKI ON RIITTÄMÄTÖN”

Yleisin perustelu Suomen alhaisille hedelmällisyys- ja syntyvyyslukuille on toteamus, että yhteiskunta ei tue perheen perustamista ja lapsiperheitä riittävästi. Tämän ns. perhepoliittisen argumentin taustalla on usein vakaumus siitä, että lastenhankintaa koskeviin päätöksiin vaikuttavat tekijät tiedetään sekä ”pronatalistinen” ajatus siitä, että näihin tekijöihin voi ja pitää vaikuttaa ja lasten määrää lisätä käytettävissä olevin keinoin.

Syntyvyyttä voidaan nostaa karkeasti jaoteltuna kahdella tavalla: rajoittamalla ehkäisyvälineiden saatavuutta tai tukemalla perheitä taloudellisesti. Edellinen ei Suomen kaltaisissa valtioissa ole viime vuosikymmeninä ollut kovin suosittua. Jälkimmäinen tapa kuuluu tavallisesti perhepolitiikaksi ymmärrettyjen toimien piiriin.

Perhepolitiikan tarkempi määrittely riippuu käyttöyhteydestä. Se saatetaan rajata koskemaan pelkästään lapsiperheille suunnattuja tukia ja palveluita, mutta kattaa laajemmin käsitettynä myös mm. asunto-, työvoima-, koulutus- ja yleisen talouspolitiikan piirteitä ja lohkoja, joilla ymmärretään olevan merkitystä lapsiperheiden aseman kannalta. Perhepolitiikan tavoitteiksi voidaan määritellä esimerkiksi kannustaminen lastenhankintaan, lapsiperheiden taloudellinen tukeminen, lasten kehityksen ja kasvun tukeminen sekä työelämän ja vanhemmuuden yhteensovittaminen. Syntyvyyden lisäys on siis vain yksi perhepolitiikan tavoitteista ja sitä kuvaavien tunnuslukujen taso vain yksi onnistumisen kriteereistä.

Suomessa perhepolitiikan alku sijoitetaan usein laman ja synkkien tulevaisuushuolien vaivaamalle 30-luvulle ja vuonna 1937 väestöpoliittisin perustein säädettyyn äitiysavustuslakiin. Sitten perhepolitiikkaa on tehty mm. myöntämällä perheavustuksia vähävaraisille, perustamalla neuvolajärjestelmä ja aravajärjestelmä, myöntämällä kodinperustamislainoja, lapsilisää ja asumistukea. Merkittävä uusi toimenpide oli aikanaan lasten kotihoidon tuen aloittaminen ja laajentaminen 1980- ja 1990-luvuilla, osin keventämään julkiseen päivähoitoon kohdistunutta painetta. Sen seurauksena suuri osa alle kolmivuotiaista suomalaisista lapsista on tullut hoidetuksi kotonaan.

Suomea 1990-luvulla koetellut taloudellinen lama oli perhepolitiikan näkökulmasta tietynlainen kulminaatiovaihe. Ennen lamaa suomalainen syntyvyys oli ollut nousussa, mutta jo vuonna 1991 ensimmäistä lastaan harkitsevat perheet reagoivat tilanteeseen lastenhankintapäätöksiään lykkäämällä ja muutaman vuosi myöhemmin samoin reagoivat jo aiemmin lapsia hankkineet.

Perhepoliittisen argumentin mukaan syntyvyys reagoi julkisen talouden leikkauksiin. Viime vuosikymmenen aikana lapsiperheiden saamia tulonsiirtoja supistettiin ja/tai jätettiin korottamatta muun kustannustason mukaisesti. Esimerkiksi lapsilisää korotettiin tasapainottamaan verotuksessa tehtyjen verovähennysten poistamista vuonna 1994, mutta alennettiin saman tien vuonna 1995 eikä korotettu sen jälkeen. Kotihoidontukea ei ole korotettu vuoden 1993 jälkeen eikä vanhempainrahaa vuoden 1995 jälkeen. Tukien korottamatta jättäminen on merkinnyt niiden reaaliarvon laskua. Esimerkiksi lapsilisän ostovoiman on laskettu vähentyneen noin 12 prosenttia vuoden 1995 jälkeen.

Kautta 1990-luvun perhepoliittisia tukitoimia kanavoitiin lisääntyvästi lapsiperheille suunnattuihin palveluihin samalla kun suorien tulonsiirtojen osuus ja reaalin arvo laskivat. Kokonaisuudessaan yhteiskunnan tuki lapsiperheille oli vuonna 2002 noin 7 prosenttia pienempi kuin vuonna 1992.⁷

Samalla tuloerot maassa kasvoivat, ja lapsiperheitä siirtyi keskituloisesta väestönosasta pienituloiseen. Nuorille ei perhepoliittisen argumentin mukaan enää jäänyt taloudellista motivaatiota perustaa perhettä, eivätkä jo aiemmin lapsia tehneet vanhemmat samasta syytä katso mielekkääksi lisätä jälkikasvunsa määrää.

Lamavuosikymmenen päätyminen on päästänyt perhepoliittisen keskustelun julkisen talouden tervehdyttämiskaavojen piinasta. Tilastoja ja todisteita lapsiperheille suunnatun tuen näivettymisestä on tuotu julkisuuteen runsaasti. Tuttuna vertailukohtana on mm. naapurimaa Ruotsi, jossa vastaavien 1990-luvun leikkausten jälkeen hallitus on viime vuosina ryhtynyt paitsi paikkaamaan perhepoliittisiin tukiin 1990-luvulla tehtyjä leikkauksia, myös kehittämään järjestelmää viime vuosikymmenen tason ohi.⁸ Suomalaisiin päättäjiin kohdistuu paine seurata naapurin jälkiä.

Eduskunta edellytti kommentteissaan valtioneuvoston tulevaisuuspoliittiseen selonteeseen vuonna 2002, että perhepolitiikan tukia ohjattaisiin aiempaa selvemmin kannustamaan perheiden perustamista. Valtioneuvosto määritteli vuoden 2002 selonteossaan lasten ja nuorten hyvinvoinnista keskeiseksi haasteeksi mm. syntyvyyden kehityksen ja lapsiperheiden toimeentulon.⁹

Valtioneuvoston perhepoliittisessa strategiassa¹⁰ todetaan, että perhepolitiikka on jäänyt sosiaaliturvan kehittämisessä jälkeen monista muista lohkoista ja että se nyt olisi pantava kuntoon. Strategiassa ehdotetaan perhepolitiikan tavoitteiksi mm. että vuonna 2010 yhteiskunnan arvostukset olisivat ”muuttuneet ja lapsiperheiden asema kohentunut siten, että yhä useampi perhe voi hankkia toivomansa määrän lapsia”. Tavoitteen saavuttamisen indikaattoreiksi strategiassa asetetaan mm. kokonaishedelmällisyysluvun nousu 1.9:een, ensisynnyttäjien keski-ikäen aleneminen ja synnyttävien naisten osuuden kohoaminen nykyisestä noin 85 prosentista. Tavoitteeksi asetetaan myös lapsiperheiden aineellisten olosuhteiden kohoaminen, jossa eräänä indikaattorina toimisi perhepoliittisen tuen reaaliarvon kohoaminen lasta kohti nykytasostaan.

Elokuussa 2003 myös pääministeri Matti Vanhanen vaati väestöpolitiikan käynnistämistä syntyvyyden nostamiseksi.

Hallitus onkin ohjelmassaan luvannut korottaa osittaista hoitorahaa ja laajentaa se koskemaan myös 1-2 -luokkalaisten vanhempia, uudistaa lapsilisäjärjestelmän rakennetta, korottaa ensimmäiseen lapseen kohdistuvaa lapsilisää, tarkistaa yksinhuoltajakorotusta sekä nostaa kotihoidon tuen tasoa ja vähimmäissairaus-, äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaa. Tätä raporttia kirjoitettaessa ensimmäisen lapsen lapsilisää on päätetty korottaa kymmenellä eurolla. Pienten koululaisten iltapäivähoitoa ollaan uudistamassa.

”NAISET KESKITTYVÄT TYÖHÖN JA URAAN”

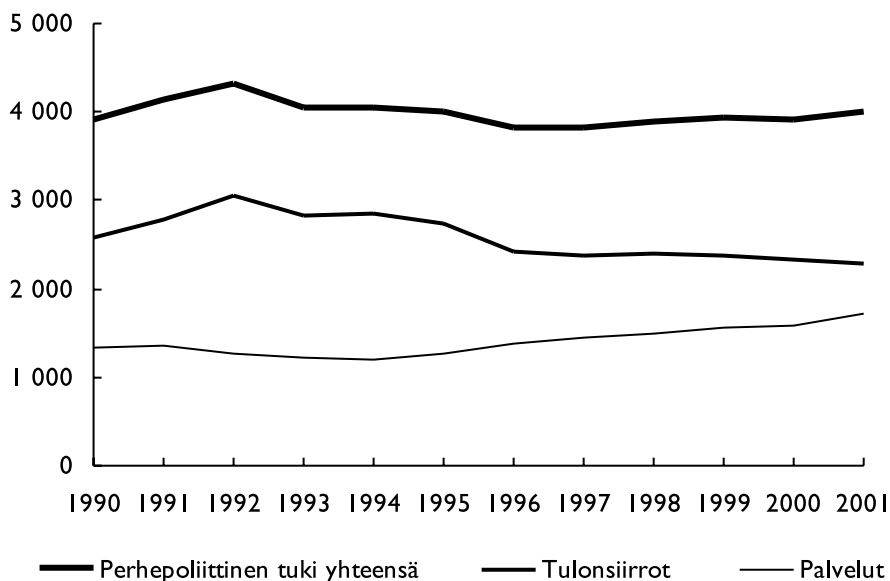
Merkittävä – ja melko todenmakuinen – yleinen selitys syntyvyyden laskulle on naisten asemassa tapahtunut muutos. Mitä koulutetummasta naisesta on kyse, sitä vähemmän ja myöhempään hän synnyttää lapsia. Naisten ansaitsemien tulojen ja hedelmällisyyden välillä on vastaava suhde, provosoivan ekonomistisin termein: lastenhankinnan tulojousto on naisten osalta negatiivinen. Lapsen syntymän aiheuttama tulonmenetys on sitä suurempi, mitä paremmin nainen ansaitsee. Siitä 15–20 prosentista suomalaisia naisia, jotka jäävät kokonaan lapsettomiksi, on merkittävä ja kasvava osa hyvin koulutettuja ja työelämässä hyvin menestyviä.

Miehillä tulotason vaikutus lasten määrään vaikuttaisi olevan päinvastainen.

Naisten tulojen ja lapsimäärän suhde saattaisi olla toisenlainen ilman nykyisen kaltaisia ehkäisymenetelmiä. Ne voimistavat naisen kykyä määrätä itsestään ja lapsiensä syntymästä sekä mahdollistavat kuvattun kaltaisen riippuvuuden toisaalta tulojen ja koulutustason, toisaalta lasten määrän ja syntymäajankohdan välille. YK-järjestöt ja monet muut kansainväliset organisaatiot markkinoivatkin lisääntymisterveyden alaan kuuluvaa ehkäisyvälineiden tunnettuutta ja saatavuutta maailmanlaajuisesti vastauksena köyhyyden ja väestökehityksen ongelmiin. Suomen kaltaisissa maissa opin voi todeta menneen perille.

Ensisilmäyksellä naisten ansaitsemia tuloja ja koulutusta painottava selitys ei vaikuttaisi istuvan kovinkaan hyvin Suomessa koettuun syntyvyyden kehitykseen. Suomalaisten naisten osuus tuloja tuottavassa työelämässä on kansainvälisesti huippuluokkaa, heidän työvoimaosuutensa on jo pitkään ollut noin 80 prosentissa, kun Keski- ja Etelä-Euroopassa jäädään monissa maissa alle 50 prosentin. Silti syntyvyys on Suomessa merkittävästi korkeampi. Hyvin ansaitsevat suomalaiset naiset synnyttävätkin enemmän lapsia kuin vähemmän työelämään osallistuvat eteläiset sisarensa.

Eroa Suomen ja Etelä-Euroopan maiden välillä on selitetty täkäläisellä, myös muille Pohjoismaille tyypillisellä perhevapaiden ja julkisen päivähoidon mallilla, jonka avulla perheellisille naisille on annettu mahdollisuus käydä töissä. Tämä näkökulma selittää esimerkiksi 1990-luvun kehityksen, kun lamasta ja lapsiperheiden saamien tulonsiirtojen kutistu-



Kuvio 4. Perhepoliittinen tuki 1990-2001 vuoden 2002 hinnoin

Palvelujen osuus perhepoliittisesta tuesta on noussut 1990-luvun puolivälistä alkaen.

Lähde: STM .

misesta huolimatta syntyvyys ei merkittävästi laskenutkaan. Perhepoliittinen tuki siirtyi pitkin vuosikymmentä suorista tuista palveluihin, erityisesti päivähoidon ylläpitoon. Naiset kykenivät hankkimaan lapsia ja samalla osallistumaan osaltaan perheidensä toimeentulon varmistamiseen työelämässä.

Perhepolitiikan toimien kokonaisvolyymi ei siis ehkä ole yhtä tärkeää syntyvyyden kehitykselle kuin niiden väliset suhteet ja yksittäisten toimien painotus. Miten syntyvyys olisi reagoinut, mikäli perhepoliittinen tuki olisi 1990-luvulla kanavoitu aiempaa selvemmin tulonsiirtojen kautta?

Onnistuneet päivähoitoratkaisut ovat pehmentäneet vaikutusta, joka naisten aseman muutoksella on ollut syntyvyyteen. Silti tasa-arvon lisääntymisen ja naisten työhön osallistumisen katsotaan vähentävän äideiksi päätyvien naisten ja heidän synnyttämiensä lasten määrää. Osaltaan tämä kertoo tasa-arvon epätasaisesta etenemisestä. Eri kyselyjen mukaan naiset kyllä osallistuvat ja sitoutuvat työelämään, mutta tekevät samalla suurimman osan kotitöistä. Mikäli perheeseen syntyy lapsia, kantavat he myös miestä suuremman taakan lastenhoidosta ja muista perheen perustamiseen liittyvistä lisätyöpanoksista. Ei ihme, että monet heistä empivät äidiksi ryhtymistä.

Läheskään kaikki isät eivät käytä edes nykyisten säädösten mukaisia mahdollisuuksiaan isyys- ja vanhempainvapaaseen. Väestöliiton mukaan ”vallitseva työpaikkakulttuuri haittaa perheenisän tehtävien täysipainoista hoitamista, isä on yhä apuäiti”.¹¹

Toisaalta sekä äitien että isien viikoittainen työaika on tilastojen mukaan sitä pidempi, mitä vanhempia lapset ovat. Pienten lasten kummatkin vanhemmat yrittävät siis parhaansa mukaan vähentää työmääräänsä. Ja samalla kun monet nykyiset isät yhä jättävät lasten- ja kodinhoidon vaimojensa huoleksi, pyrkii yksi isien ryhmä paikkaamaan naisten työhön osallistumisen kotona aiheuttamia vaikutuksia. Viime vuosikymmeninä Suomeen onkin kehittynyt miessukupolvi, jolle perheellistymisen seuraukset ovat yhtä raskaat kuin ne perinteisissä perheissä ovat naisille ja joka on selviytynyt tästä haasteesta yllättävän hyvin ilman aiempien sukupolvien miesten antamaa mallia. Ehkä tämäkin kehitys on osaltaan auttanut naisten työhön osallistumisen ja vielä verraten hyvänä pysyneen syntyvyyden yhteensovittamisessa.

”TYÖELÄMÄ EI JÄTÄ AIKAA LAPSILLE”

Työelämässä ja -markkinoilla tapahtuneet muutokset koskettavat kaikkia palkkatyössä olevia lasten määrästä, vanhemman sukupuolesta ja työntekijän siviilisäädystä riippumatta. Kun Väestöliiton tekemässä tutkimuksessa¹² suomalaisilta kysyttiin, miksi monet ihmiset eivät halua hankkia lainkaan lapsia tai hankkivat vain 1-2 lasta, mahtui kymmenen tärkeimmiksi valitun syyn joukkoon neljä suoranaisesti työelämään liittyvää tekijää: nykyisen työelämän vaatimusten ristiriita lastenhankinnan kanssa, työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen vaikeus, työn epävarmuus ja määräaikaiset työsuhteet, sekä yhteiskunnan taloudellinen kehitys ja työttömyys. Myös eräiden muiden tärkeiksi koettujen tekijöiden, mm. itsenäisyyden ja itsensä toteuttamisen tarpeen korostumisen sekä tulevaisuuden epävarmuuden, voi tulkita olevan tavalla tai toisella yhteydessä työelämään.

Vastaavasti eniten kannatusta yhteiskunnalta vaadittavista toimista saivat Väestöliiton tutkimuksessa pienten lasten vanhempien joustavat työajat, kotihoidon tuen lisäykset, pienten lasten vanhempien osa-aikatyömahdollisuuksien lisääminen sekä pienistä lapsista huolehtiville vanhemmille kohdennettavat tuloveroalennukset. Kumpikin pienten lasten vanhemmista kun näyttäisi työmarkkinoilla olevan muita heikommassa asemassa siinä mielessä, että lastenhoidon kustannukset kohdistuvat välillisinä juuri heidän työnantajiansa. Niin kauan kuin vanhempainlomiamia hyödyntävät pääasiassa äidit, on heidän tilanteensa luonnollisesti vielä miehen kokemaa vaikeampi.

Ihmiset vastaavat heille annettujen vaihtoehtojen mukaisesti, ja työhön liittyvien tekijöiden osuus esimerkiksi mainitun tutkimuksen 16 tarjotusta valintavaihtoehdosta oli merkittävä. Lisäksi yleisinhimillinen taipumus on heijastaa epämiellyttäväksi koetuista asioista vastuu oman itsensä ulkopuolelle. Ei kuitenkaan liene epäilystä siitä, että työelämä koetaan nykyään kilpailullisemmaksi ja kuluttavammaksi kuin vielä runsas vuosikymmen sitten. Laman jälkeen tehokkuutta on kasvatettu työntekijöiden määrää vähentämällä. Monet kokevat työtahdin työpäiväkoilla kiristyneen. Olisi ihme, mikäli tällä kokemuksella – niin perusteltu tai ei-perusteltu kuin se onkin – ei olisi vaikutuksia lasten hankintaa ja perhettä koskeviin mielipiteisiin ja aikomuksiin.

”PITKITTYNEET OPINNOT LYKKÄÄVÄT PERHEEN PERUSTAMISTA”

Neljäs taajaan toistettu selitys nuorten vähäiselle kiinnostukselle perheen perustamista kohtaan on opintojen pitkittyminen. Yllä mainituksessa Väestöliiton tutkimuksessa yli neljännes (27.4 prosenttia) vastaajista katsoi, että pitkät opiskeluajat ja opiskelijoiden halu saada opinnot päätökseen ennen lasten hankintaa on tärkein syy siihen, että lapsia ei hankita lainkaan tai että lasten lukumäärä jää 1-2:een perhettä kohden.

Suomessa varsinkin akateemiset opinnot kestävät pitkään ja opiskelijat valmistuvat vanhoina, ainakin moniin länsimaisiin tovereihinsa verrattuina. Keskimääräinen valmistumisikä on noin 27.5 vuotta. Opintojen keston mediaani oli pitkään yli seitsemän vuotta, mutta se on viime vuosina hiljalleen laskenut.

Mikäli perheen perustaminen jätetään valmistumisen jälkeiseen aikaan ja valmistuminen viivästyy, hankitaan ensimmäiset lapset verraten myöhään – opintojen loppumisen keski-ikä on lähellä naisten ensimmäisen lapsen synnyttämisen nykyistä keski-ikää. Ja jos lasten teko aloitetaan myöhään, niin varsinkin korkeasti koulutetut naiset päätyvät koko hedelmällisyysaikanaan hankkimaan lapsia keskimääräistä vähemmän.

Syitä pitkittyviin opintoihin ja korkeaan valmistumisikään on viime vuosina löytynyt runsaasti. Ne on etsivästä tahosta riippuen vain löydetty kiusallisen kaukaa toisistaan, mistä syystä niistä tai tarvittavista toimenpiteistä ei ole päästy yksimielisyyteen. Opiskelijajärjestöt moittivat opetuksen laatua ja vaativat varsinkin korkeakoululaitokselle lisää resursseja. Opintotukijärjestelmän tulisi mieluusti sallia täysipäiväinen opiskelu. Vastakkainen argumentti edistäisi opintojen tehokkuutta ja opiskelijoiden sitoutuneisuutta niihin erilaisin kannustinjärjestelmin. Keväällä 2003 työnsä jättänyt valtiosihteeri Raimo Sailaksen työllisyystyöryhmä ehdotti opintotuen muuttamista kokonaan lainaksi. Kannustus opiskeluajan lyhentämiseen ja sitouttaminen kokopäiväiseen opiskeluun voisi tuskin olla lainaan perustuvaa järjestelmää selkeämmin ilmaistu.

Opiskelijajärjestöjen näkökulmasta lainaan perustuva opintotukimalli kuoppaisi opiskelijoiden viimeisenkin kiinnostuksen perheen perusta-

miseen opintojen aikana. Suomen ylioppilaskuntien liiton SYL:n mukaan opiskeluaika sopii nykyisellään varsin hyvin perheen perustamiseen. Akateemista vapautta voi käyttää ajan jakamiseen opintojen ja perheen välillä. Esimerkiksi Helsingin yliopiston opiskelijoista noin 10 prosentilla on lapsia. Mikäli lainaan sisältyvien kannustimien avulla opiskelujen tahtia vielä kiristetään, laskee SYL:n näkemyksen mukaan perheellisten opiskelijoiden määrä automaattisesti. Lainaa otettaisiin mahdollisimman vähän ja siitä pyrittäisiin eroon mahdollisimman nopeasti. Työssä käynti opintojen rahoituksen muotona lisääntyisi nykyisestäään. Aikaa perheen perustamiseen ja lasten hoitoon jäisi vähemmän. Lasten hankinta siirrettäisiin entistä selvemmin valmistumisen jälkeiseen aikaan.

Opiskelijajärjestöissä tunnetaan hyvin perhepolitiikan menestystarinat, perhevapaa- ja päivähoitojärjestelyjen käyttö työn ja perheellisuuden silloittamisessa. Eräät järjestöistä ovatkin jo aloittaneet lastenhoitopalvelujen tuottamisen opiskelijavanhemmille näiden luennoilla käynnin ajaksi. Toisaalta esimerkiksi SYL on vaatinut myös suorien tukien ko-



Kuva 2. Opiskelijamielenosoitus opintojen keston rajausta vastaan

Kuva: Lehtikuva.

rottamista, mm. opintorahan asumislisän vuokraton nostoa ja vanhempainpäivärahan vähimmäistason korottamista nykyisestä, alle toimeentulotuen perusosan ja työttömyyspäivärahan peruspäivärahan jäävästä tasostaan.

Keväällä 2003 Sailaksen työryhmän raportista käydyin keskustelun perusteella voi ennustaa, että yleisesti ja yhteisesti hyväksytyä tapaa opintojen nopeuttamiseen ja opiskelijoiden perheellistymisen rohkaisemiseen etsitään ehkä vielä jonkin aikaa.

”PÄTKÄTYÖMAAILMASSA VALLITSEE SIETÄMÄTÖN EPÄVARMUUS”

Opintojen kestoakin olennaisempi syy nuorten opiskelevien ja vasta valmistuneiden naisten vähäiseen intoon ryhtyä äideiksi lienee varsinakin akateemisten, mutta myös mm. hoitoalojen käytännöksi piintynyt nuorten naisten pätkätyöllistyminen. Se osuu usein juuri opintojen päättymisen jälkeiseen aikaan, jolloin vastavalmistuneen nuoren tulisi löytää koulutustaan vastaava työ, pystyä vakiinnuttamaan tulotonsa, tehdä pitkälle tulevaisuuteen vaikuttavia asumisratkaisuja sekä aloittaa opintolainojen takaisin maksu.

AKAVAn työmarkkinatutkimusten mukaan työttömäksi jäämisen riski on juuri valmistumisen jälkeen selvästi suurempi kuin jo työelämään mukaan päässeissä ikäluokissa. Joka kolmas alle 30-vuotias akavalainen on palkattu määrärajaksi ja joka neljäs oli ollut työttömänä kahden edellisen vuoden aikana.

Tämän työuran alkuvaiheen epävarmuutta painottavan selityksen mukaan perheen perustamiseen tarvittavaa luottamusta oman taloudellisen tilanteen kehittymiseen on pätkätyömaailmassa vaikea luoda. Epävakaa työhistoria vaikuttaa pahimmillaan myös äitiyspäivärahan suuruuteen. Lyhytaikaiset, työttömyys- tai lisäopintojaksojen katkomat työsuhteet sopivat huonosti tukijärjestelmään, joka edellyttää vakiintuneita tuloja ja asemaa työmarkkinoilla.

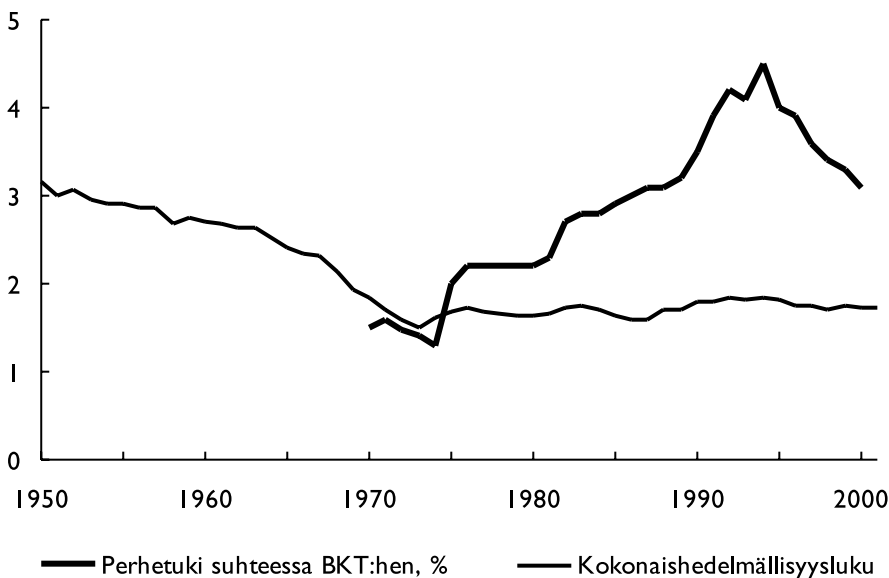
Erityisesti pätkätyökulttuuri on osunut nuoriin, akateemisesti koulutettuihin naisiin, jotka työskentelevät julkisella sektorilla. Määräaikais-

sa, ”epätyypillisissä” työsuhteissa sinnittelevät perustavatkin AKAVAn mukaan perheen myöhemmin kuin vakinaisessa työsuhteessa työskentelevät.

3. MITEN SYNTYVYYS SAATAISIIN NOUSUUN?

Kun kielteisen väestökehityksen ongelma Suomessa nousee julkiseen keskusteluun, seuraa sitä normaalisti valtiovallalle osoitettu vaatimus väestö- tai perhepolitiikan käyttöönotosta tukemaan kansalaisten lastentekoaikkeitä ja -haluja. Kovin vakuuttavaa selvyyttä siitä, mitkä tekijät lisääntymishalukkuutta lisääisivät ja miten näihin tekijöihin voisi vaikuttaa, ei kuitenkaan löydy.

Esimerkiksi vaatimus perhepoliittisen tuen lisäämisestä syntyvyyden nostamiseksi perustuu ajatukseen, että lasten määrä riippuu vanhempien tuloista. Lapsista aiheutuu kustannuksia, jotka tuntuvat kevyemmiltä, jos perheiden tulotaso nousee. Yhteiskunnan tehtäväksi määritellään perhepoliittisin tuin keventää kustannusten rasittavuutta.



Kuvio 5. Perhetuen osuus BKT:sta ja kokonaishedelmällisyysluvun kehitys

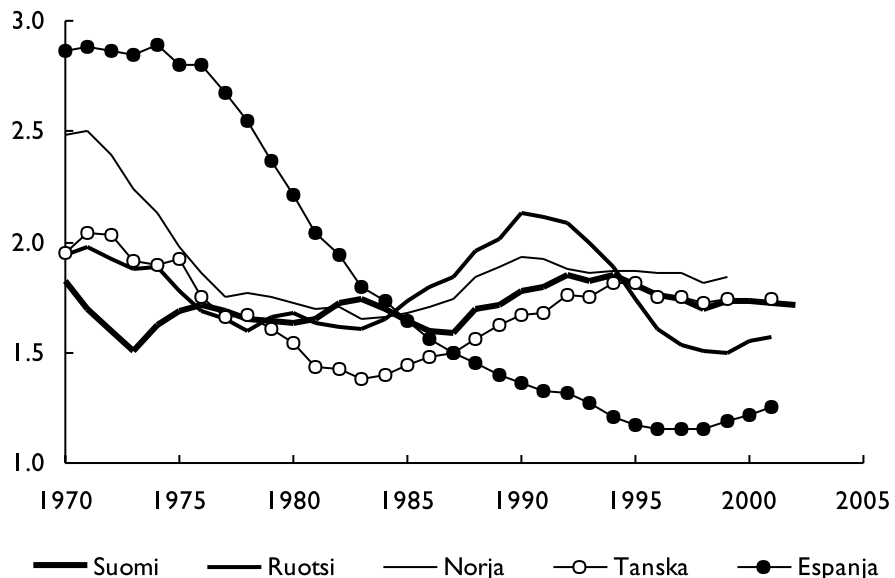
Lähde: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.

Aivan yksinkertaista tukien, tulojen tai muiden taloudellisten tekijöiden ja syntyvyyden vuorovaikutuksen kuvaaminen ei kuitenkaan ole. Kuten edellisellä sivulla olevasta kuviosta käy ilmi, ei esimerkiksi perhetukien lisääntymisen voi itsestään selvästi väittää nostaneen syntyvyyttä.

Eräiden tutkimusten mukaan 25 prosentin korotus lapsilisiin nostaisi hedelmällisyyttä pitkällä aikavälillä vain 4 prosenttia.

Myöskään yleiset kansantulon kaltaiset makrotason selittäjät eivät tunnu toimivan. Alla olevasta kuviosta näkyy, miten esimerkiksi Espanjassa syntyvyys on laskenut voimakkaasti viimeisinä vuosikymmeninä, samaan aikaan kun maan talous on jatkuvasti kasvanut. Pohjoismaissa samaan aikaan tapahtunut kehitys on ollut lähinnä vuoristoratamaista. Suomalaisen syntyvyyden ei ole havaittu seuraavan myöskään lyhyempikestoisia taloudellisia syklejä.

Kehitysmaissa kautta maailman on huomattu, miten kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen kasvua seuraa lapsiluvun väheneminen.



Kuvio 6. Syntyvyys Suomessa, Skandinavian maissa ja Espanjassa vuosina 1970–2002, naisen elinaikanaan synnyttämien lasten määrä

Lähde: VATT/Pekka Parkkinen.

Tulojen kasvu siis alentaa syntyvyyttä? Suomessa lapsiperheiden tuen korottamisen toivotaan kuitenkin johtavan syntyvyyden kohoamiseen. Tulojen kasvu siis lisää syntyvyyttä?

Syntyvyyteen vaikuttavia taloudellisia tekijöitä on paljon ja niiden vaikutukset kulkevat enemmän tai vähemmän ristiin. Tulotason alapäässä voi käyttäytymisen olettaa olevan yhdenmukaisempaa ja perheiden sekä yksilöiden välisten erojen vähäisempiä. Todella köyhät ihmiset tarvitsevat lapsia työvoimaksi ja huolehtimaan omasta vanhuudestaan. Heillä ei välttämättä ole tietoa ehkäisyvälineistä ja/tai varaa hankkia ja käyttää niitä. Lasten lukumäärä ei myöskään pahemmin haittaa uttarpradeshilaisen, aikansa ja energiansa ruoan ja juomakelpoisen veden hankinnassa kuluttavan, perinteisessä naisenroolissa ja perheyhteisössä elävän äidin uranrakennusta. Mikäli käytettävissä olevien tulojen kasvu kanavoidaan osin koulutukseen ja edes pieni osa ehkäisyvälineisiin, on vaikutus lapsikatraan kokoon melko varmasti pienentävä.

Suomen kaltaisessa teollisuusmaassa yksilöiden ja perheiden välisten erojen voi olettaa olevan suurempia. Erillisinä tapauksina joudutaan käsittelemään jo esimerkiksi sitä, onko kyse ensimmäisestä lapsesta vai sisarusten hankinnasta perheessä jo olevalle lapselle. Ensimmäisen lapsen hankinnan kohdalla mainitaan vaikuttaviksi tekijöiksi usein työnsaannin ja siitä johtuvan toimeentulon epävarmuudet, kun taas toisen ja useamman lapsen kohdalla merkitystä olisi perhetukien koolla ja kehityksellä.

Suomessa lasten hankintaan saattaa vaikuttaa myös esimerkiksi asuinpaikka – pääkaupunkiseudulla perheiden täytyy asuinkustannusten takia ansaita paljon, mikä helposti johtaa äitien pysymiseen töissä lasten hankinnan sijasta. Työmahdollisuuksien puutteesta kärsivällä syrjäseudulla taas vuosi – pari kotona lasta hoitamassa voi olla helpompi valinta.

Muita tutkijoiden syntyvyyttä selittäviksi tekijöiksi tarjoamia muuttujia ovat mm. talouden suhdannevaihtelut, työmarkkinoiden tila, asuntopolitiikka, naisen tai kummankin vanhemman ikä, siviilisääty, sosio-ekonominen asema, koulutustaso, olemassa olevien lasten sukupuoli, työtehtävien kiinnostavuus ja haasteellisuus ja uskonnollinen näkemys. Kun ihmiset itse ovat päässeet kuvaamaan lasten hankinnan rajoittamisen, lykkäämisen tai kokonaan hylkäämisen syitä, on esiin noussut sopivan puolison puuttumisen, parisuhteen ongelmien, vauvakuumeen puuttumisen ja jo olemassa olevien lasten iän kaltaisia tekijöitä. Kuva-

nessaan tekijöitä, jotka heidän mielestään ovat vaikuttaneet muiden ihmisten päätöksiin nimeävät haastattelijat usein eri tekijöitä kuin omaa käyttäytymistään perustellessaan.

Ei ihme, että lasten hankinnan selittäminen taloudellisin perustein jää usein sekavan tuntuiseksi yksittäisnäkökulmien joukoksi. Ehkä juuri siksi syntyvyyden systemaattista taloudellista mallittamista ei Suomessa juuri olekaan yritetty. Eräissä tutkimuksissa¹³ näin on tehty ja mm. perhepolitiikan vaikutuksia syntyvyyteen pyritty selittämään mikrotaloustieteen menetelmin. Lapsia on tällöin käsitelty ”hyödykkeinä”, joihin liittyy erilaisia aika- ja muita kustannuksia, joista vanhemmat vastaavasti kokevat saavansa mielihyvä- ja muita hyötyjä, ja joiden ”hintaan” voidaan vaikuttaa esimerkiksi perhepoliittisin tuin ja palveluin. Tällainen tunneherkällä alueella tapahtuva taloustieteellistäminen ei ole saanut kovin hyvää vastaanottoa.

KOHDERYHMÄ PIRSTALOITUU

Oman vaikeutensa syntyvyyden selittämiseen tuo se tosiasia, että kuvattava joukko, perheet, naiset, isät muuttuvat ja yksilöityvät hyvää vauhtia. Ei ole enää selvää, yhdellä tavalla käyttäytyvää hedelmällisyysikäisten naisten ja heidän kumppaniensa joukkoa, perusaikuista tai -perhettä syntyvyystutkimuksen ja perhepoliittisten toimien samana pysyvänä kohteena.

Suomalaiset naiset ovat työ- ja toimeentulomahdollisuuksiensa, koulutuksensa, tavoitteidensa, elämäntapojensa ja arvojensa mukaisesti jakautuneet ja jakautumassa erilaisiin toisistaan poikkeaviin ryhmiin. Eri ryhmässä lasten hankkimiseen suhtaudutaan eri tavoin. Joka kuudes ja tulevaisuudessa todennäköisesti vielä useampi suomalainen nainen ei nykyisin synnytä yhtään lasta. Samaan aikaan äitiyden valinneiden naisten keskuudessa hedelmällisyysluku on 2.2-2.3. Heidän ansiostaan 3- ja useampilapsisten suurperheiden määrä nousee, vaikka syntyvyys koko kansakunnan tasolla on laskussa.

Jo nyt voidaan puhua naisten jakautumisesta (työelämän) tuottajiin ja (pitkiäkin aikoja työelämästä jättäytyviin) synnyttäjiin. Edellisille ei yhteiskunnan tarjoamalla suorilla tuilla juurikaan ole merkitystä. He voisi-

vat jäädä kotiin lasten kanssa omien ansiosidonnaisten etujensa tai puolisoitensa tulojen varassa, mutta jättävät siitä huolimatta lapset tekemättä. Heidän elämässään määrääviä tekijöitä ovat työn mielekkyys ja haasteellisuus, kunnianhimo ja itsensä toteuttamisen halu. Väestöliiton tutkimuksen mukaan¹⁴ tärkeimpänä syynä lasten hankkimatta jättämiselle tai vain 1–2 lapsen hankkimiselle pidetäänkin tarvetta itsenäisyyteen ja itsensä toteuttamiseen.

Tämän ryhmän naisille lapsilisän muutaman kymmenen euron korotuksella ei ole kannustinvaikutusta.

Synnyttäjien joukossa taas on paljon niitä, joille tuet merkitsevät paljon, ja joiden kilpailuasema ei ehkä työmarkkinoilla ole kovin vahva. Näiden naisten ansiosta suurperheiden määrä on nousussa vaikka syntyneiden lasten määrä kokonaisuutena laskee.

Paitsi naiset, myös perheet eriytyvät. Yli kolmasosa (37 prosenttia) lapsiperheistä on muita kuin perinteisiä aviopari ja lapsia -perheitä.¹⁵ Aviopari ja lapsia on 13 prosentissa, äiti ja lapsia joka viidennessä sekä isä ja lapsia parissa prosentissa perheistä. Aviopari ja lapsia käsittävistä perheistäkin melkoinen osa on erilaisin prosessein syntyneitä uusioperheitä. Pieni osa perheistä on nykyään kahden samaa sukupuolta olevan aikuisen ja lapsien perheitä. Perheiden monimuotoistuminen vaikeuttaa syntyvyyteen vaikuttavien tekijöiden paikantamista ja niihin puuttumista.

NYKYISEN KALTAISESTA PERHEPOLITIIKASTA EI OLE SYNTYVYYSONGELMAN RATKAISUKSI

Taloudellisten tekijöiden ja syntyvyyden välistä suhdetta on siis äärimmäisen hankala todentaa, varsinkin kun tutkimuksen kohderyhmä muuttuu. Yksittäisten perhepoliittisten tukien tai muiden toimien vaikutuksien erittely on käytännössä mahdotonta. Miten esimerkiksi kotihoidon tuen korottaminen ensimmäisen lapsen kohdalta vaikuttaisi syntyvyyteen? Milloin vaikutuksen voi katsoa alkavan ja kuinka kauan se kestää? Miten sen voisi erottaa muiden tukimuotojen vaikutuksista? Miten toimenpiteestä tiedottaminen vaikuttaa seurauksiin? Tietävätkö vanhemmat tukimekanismeista tarpeeksi ja osaavatko he maksimoida

niistä ja mahdollisista muista yhteiskunnan tukimuodoista saatavan hyödyn? Tilastotiede ja ekonometria ovat kehittyneitä tieteenaloja, mutta näissä kysymyksissä muuttujia on todennäköisesti liikaa.

Mutta jos vaikutusmekanismeja ei varmuudella tiedetä, niin miten tukea voidaan syntyvyyden lisäämisen näkökulmasta järkevästi ja tehokkaasti kohdentaa? Edistetäänkö suoria tukia korottamalla entisestään naisten jakautumista tuottajiin ja synnyttäjiin sekä jälkimmäisten syrjäytymistä työmarkkinoilta? Kuinka tukiriippuvaisia perheitä tukia lisäämällä synnytetään? Riittävätkö tukieuroilla kasvamaan rohkaistujen suurperheiden vanhempien resurssit ja aika jokaiselle lapselleen vielä äitiys- ja vanhempainlomakausien jälkeen? Perhepoliittisten toimien käytössä törmätään nopeasti sellaisiin kysymyksiin valtion ja viranomaisen tiedon riittävydestä, joista on taloustieteessä kiistelty pitkään.

Jotta syntyvyyteen voitaisiin valtion toimin puuttua, tulisi käyttöön todennäköisesti valjastaa paitsi perinteinen perhepolitiikka tukineen ja palveluineen, myös mm. asunto-, työvoima-, vero-, koulutus- ja terveydenhoitopolitiikka sekä asuntorahoitusjärjestelmä. Nykyaikainen yhteiskunta ja sen moninaiset ohjausjärjestelmät eivät kuitenkaan näy olevan muokattavissa vain yhtä näkökulmaa – lasten lisäämistä – varten, niin hyvin perusteltua kuin se yhteiskunnan uusiutumisen kannalta olisikin.

Ehkä tukijärjestelmää pitäisikin ajatella uudelleen. Tähän mennessä Suomessa on onnistuttu työn ja perhe-elämän yhdistämisessä pohjoismaille tyypillisen perhevapaa- ja päivähoitomallin avulla. Jatkossa tämä malli ei välttämättä toimi. Kaikkia nykynaisia ei totutun kaltaisilla tuilla ja palveluilla enää saada mukaan lastentekotalkoisiin. Entistä tärkeämmäksi muodostuu tukimuotojen eriyttäminen kohderyhmän mukaisesti.

KAIKEN TAKANA OVAT ARVOT

Suomen nykyistä perhepolitiikkaa ja sen välineistöä ei ole varsinaisesti rakennettu edistämään syntyvyyttä. Ehkä tärkeimpinä tavoitteina ovat viime vuosikymmeninä olleet lasten ja nuorten hyvinvoinnin lisääminen, heidän kehitysmahdollisuuksiensa takaaminen sekä vanhemmuu-

den tukeminen. Olennaisena osana nykyisen kaltaiseen perhepoliittiseen järjestelmään päätyemisessä voi nähdä pyrkimyksen tasa-arvoon. Tukien ja peruspalveluiden avulla on pyritty takaamaan kaikille vanhemmille tulo- ja varallisuustasosta riippumatta mahdollisimman samankaltaiset mahdollisuudet perheen perustamiseen sekä kaikille lapsille kotitaustastaan riippumatta samat mahdollisuudet turvalliseen lapsuuteen ja tasapainoiseen kehitykseen.

Syntyvyyden laskua hillinnyttä perhevapaa- ja päivähoitojärjestelmää ei sitäkään useiden asiantuntijoiden mukaan koskaan suunniteltu lasten lukumäärään vaikuttamaan. Osin sen elementtejä kopioitiin muista Pohjoismaista, osin kyse oli sosiaalipolitiikalle tyypillisestä kompromissiratkaisusta erilaisten alueellisten ja puolueintressien välillä. Päivähoito sulle, kotihoidon tuki mulle. Näin väitetään 1970- ja 80-luvuilla hallitusvaltaa pitäneiden sosialidemokraattien ja keskustan intressejään hoitaneen. Työelämän muutoksia sopeuttavaan järjestelmään päädyttiin tämän tulkinnan mukaan hieman sattumalta.

Nyt väestön ikääntyminen on herättänyt huolta ja valtioneuvostonkin tasolla perhepolitiikalta toivotaan apua perheiden perustamiseen ja syntyvyyden nostamiseen. Mutta ovatko tarvittavat keinot nykyisen perhepolitiikan arvopohjan mukaisia? Tähän asti perhevapaiden ja päivähoiton yhdistelmä on onnistunut syntyvyyden laskun hidastamisessa. Mutta jo nyt sen vaikutukset eriytyvät eri kohderyhmissä, eivätkä sen kannustimet selvästikään tehoa kaikkiin naisiin. Miten saada työelämässä ohi parhaan hedelmällisyysikänsä viihtyvät menestyjät aiemmin ja enemmän kiinnostuneeksi lasten teosta? Erityistuilla? Kodinhoitajakulttuurin henkiin herättämisellä? Jos keinoja aletaan nykyistä enemmän räätälöidä kohderyhmien tilanteiden ja tarpeiden mukaisiksi, herää kysymys, voidaanko tasa-arvon periaatteesta pitää kiinni. Tukea jouduttaisin ehkä ohjaamaan sille naisten ryhmälle, joka yhteiskunnan rahoja vähiten tarvitsee. Kumpi arvo olisi olennaisempi, tarve pitää Suomen kansaa määrällisesti yllä luonnollista syntyvyyttä lisäämällä vai tarve säilyttää perhepolitiikan yhdenvertaisuutta ja tasapuolisuutta korostava luonne?

Tuki- ja kannustinjärjestelmät ovat poliittisen arvopohdinnan seurausta. Vielä enemmän päätöksiin hankkia lapsia vaikuttavat yksilötasolla tehdyt arvovalinnat. Ja nykyisellään arvomme eivät nähtävästi juurikaan tue lasten hankintaa ja perheellistymistä:

- Valtioneuvoston perhepoliittinen strategia: ”*Vallitseva elämäntyyli ja sitä ohjaavat arvostukset johtavat siihen, että lasten hankintaa lykätään.*” Strategian mukaan nykysuomalaisten arvomaailmassa korostuvat liikkuvuus, nautinnollisuus ja työura.
- STM, Sosiaaliturvan suunta: ”*Suomessa on havaittavissa merkkejä sinkkukulttuurin syntyisestä. Siihen kuuluu tietoinen valinta olla hankkimatta lapsia.*”
- Väestöliitto, perhepoliittinen strategia: ”*Puolisot arvostavat melko voimakkaasti yksilöllisiä tarpeitaan.*”

Varsinkin nuoren, hyvin koulutetun väestön elämässä painopiste on siirtynyt työelämään. Kunnianhimo ja suorittamisen elintapa ajaa nuoretkin ihmiset uurastamaan pitkiä päiviä ja panostamaan asemaansa ja etenemiseensä aina väsymykseen ja uupumukseen asti. Uraorientoituneisuus johtaa usein kierteeseen, jossa menestyminen toimii vain siltana ja kiihokkeena pyrkimiselle seuraavaan onnistumiseen, ylemmälle portaalle työorganisaatiossa, seuraavaan hyvin suoritettuun hankkeeseen tai korkeampaan palkkaan. Tähän ajankäytön ja elämisen malliin ei pienestä lapsesta huolehtiminen mahdu.

Lapsia ei myöskään tarvita, mikäli sosiaalinen verkko ja lähiyhteisö rakennetaan työpaikalle. Kodin merkitys levähdyspaikkana vähenee, mikäli läheisimmät ihmissuhteet koetaan töissä. EVAn ”Kestäkö pää” -hanketta varten kerätyssä nuorten, hyvin koulutettujen ihmisten työryhmässä toistettiin taajaan ”työn sosiaalisen tiimin” tärkeyttä. Tiimin tulee toimia, antaa palautetta ja tukea sekä tehdä osaltaan työpaikalla viihtymisestä mielekästä. Jos nämä ehdot täyttyvät, viettävät monet akateemiset, työorientoituneet ihmiset perinteisen perheenperustamiskänsä työpöydän ääressä. Muuta elämää ei tunnuta tarvittavan.

Toisaalta monet lapsettomuudelle tai pienille perheille annetut selitykset tuntuvat lähempää katsoen tarkoitushakuisilta. Voiko kyse tosiaan olla tukien ja tulojen riittämättömyydestä, kun vielä muutama vuosikymmen sitten tukia jaettiin absoluuttisesti ja suhteellisesti huomattavasti nykyistä vähemmän, kun kansantulo ja perheille kätehen jäävä tulo olivat fraktioita nykyisestä ja kun syntyvyys kaikesta huolimatta pysyi reilusti väestön uusiutumiseen tarvittavan tason yläpuolella? Onko työtahti todella uuvuttava, jos sitä vertaa muutaman vuosikymmenen takaisiin kuuden työpäivän viikkoihin, joista suoriutumisen ohessa lapset

tulivat tehdyiksi ja hoidetuiksi? Onko opintojen loppuvaiheen epävarmuus todella niin sietämätön, jos muistaa taustalla odottavan yhteiskunnan turvaverkoston, joka viime kädessä turvaa kaikki taivasalle joutumiselta? Vielä muutama vuosikymmen sitten opinnot rahoitettiin perheen ja suvun uhrauksin. Lapsia tehtiin siinä sivussa.

Sama koskee epävarmuutta. Sitä on ollut ihmisten elämässä aina, eikä se talouden ja työelämän muutosten takia jatkossakaan ainakaan vähentynyt. Ratkaisevaa onkin yksilön kyky sietää epävarmuutta. Samoissa tilanteissa samankaltaisissa oloissa joku saattaa uskaltaa ”heittäytyä”, valita perheen perustamisen siitä koituvista kustannuksista ja haitoista huolimatta sekä luottaa kykyihinsä pärjätä jatkossakin muutosten keskellä. Toinen odottaa ja rakentaa vuosien ajan tilannetta, joka olisi ”valmis”, johon lapsen voisi tuoda ilman vaikutuksia työhön, elämään tai toimeentuloon. Siihen asti hän pitää lasten tuloa katastrofina, hallitsemattoman tilanteen alkuna, riskien realisoitumana.

Perheellistymisen epävarmuuden ja riskien kohtaamisessa onkin pitkälti kyse potentiaalisten ja nykyisten vanhempien omalle elämälleen asettamista tavoitteista. Mitä korkeammalle elintasoa ja elämäntyyliä koskevat tavoitteet asetetaan ja mitä enemmän lapsen saamiselle ”valmiiksi” mielletty tilanne vaatii taloudellisia panostuksia, sitä suuremmaksi epävarmuus koetaan. Lapsia saa tulla, mutta ehtona on, että he tukevat vanhemman oman elämän näkemystä ja tavoitteita tai eivät ainakaan liiaksi häiritse niitä. Lasten tulo ei myöskään saa merkitä epäonnistumisen riskin kasvamista. Muussa tapauksessa jälkikasvu jätetään tekemättä. Lapset eivät siis ole enää arvo sinänsä. Heistä on tullut aikuisten omien elämäntavoitteiden ja -tilanteiden funktioita. Sinkkukulttuuriin sopeutuu huonosti ajatus siitä, että ”lapset ovat elämän suurin rikkaus”¹⁶, että heistä ja heidän onnellisuudestaan saattaisi olla löydettävissä jotain menestystä ja pätemistä suurempaa.

Suomalaiset ovat EVAn tekemissä asennetutkimuksissa vuosien mittaan korostaneet voimakkaasti perheen ja lasten merkitystä. Vuonna 1992 poliittisten päätöksentekijöiden toivottiin edistävän kaikkein eniten kodin ja perheen merkitystä korostavia arvoja. Vuoden 1998 tutkimuksessa ”parempaa elämää” määritellesään vastanneet arvioivat läheiset perhe-elämän ihmissuhteet toiseksi merkittävimmäksi tekijäksi heti terveyden jälkeen. Ristiriita näiden vastausten ja 90-luvulla voimistuneen, lasten arvon ohittavan kulttuurin välillä on ilmeinen.

LOPUKSI

Alhaista syntyvyyttä selitetään mm. perhepoliittisten tukien vähyydellä, työelämän vaativuudella, naisen aseman muutoksella ja opintojen pitkittymisellä. Syy – seuraussuhteet eri tekijöiden ja syntyvyyden kehityksen välillä ovat kuitenkin epäselvät. Esimerkiksi perhepoliittisen tuen vaikutusta on vaikea todentaa, eikä yksittäisten tukimuotojen merkitystä kyetä erittelemään. Viime kädessä lapsentekoratkaisut johtuvat kuitenkin yksilöiden itselleen asettamista elämäntapaa ja elintasoja koskevista tavoitteista, heidän suhtautumisestaan lasten mukanaan tuomiin rasituksiin sekä heidän arvoistaan.

Silti vaatimukset tilanteen parantamiseksi ja syntyvyyden kohentamiseksi kohdistuvat pääosin valtioon, yhteiskuntaan. Lasten hankintaa pohtivat kansalaiset kuvautuvat näissä selityksissä lähinnä hallinnollisten toimien, perhepoliittisten ohjauskeinojen ja tulonsiirtojen objekteina. Yksilö jättää tällöin vastuun lasten hankkimisesta ja väestön uusiutumisesta yhteiskunnalle. Samalla hän lunastaa itselleen aikaa ja mahdollisuuden olla itseensä keskittyvä sinkku, opiskelija, uraansa rakentava tuottaja.

Julkinen valta pyrkii toki vastaamaan toiveisiin. Valtioneuvosto suunnittelee tukien lisäämistä ja perhepoliittisessa strategiassaan se kaavailee ryhtymistä arvotalkoisiin. Tarkoitus on tietoyhteiskunnan välinein herättää nuorten keskuudessa keskustelua läheisten ihmissuhteiden merkityksestä. Internetiin ehdotetaan syötettäväksi perheen perustamista koskevaa tietoa ”tavalla, joka saa nuoret aikuiset pohtimaan perhe-elämää sekä auttaa käytännön ratkaisujen tekemistä”. Apua toivotaan myös lehdistön nuorten palstojen sekä nuorille suunnattujen radio- ja televisio-ohjelmien tarjonnasta.

Valtio ei kuitenkaan voi olla yksin vastuussa kansalaistensa asenteiden muuttamisesta. Taakankantajiksi voi huoletta nimetä myös esimerkiksi työmarkkinaosapuolet, niin usein kyselyihin vastaavat suomalaiset viittaavat työelämän tekijöihin laimean lastenhankintainnon selityksenä.

EVA:n ”Kestääkö pää”-projektiin osallistunut Christoffer Taxell kertoi työnantajana katsovansa aina karsaasti iltapäivällä jo neljän aikaan ulko-ovelle suuntaavia alaisiaan. ”Paitsi jos on kyse lasten noutamisesta”. Taxellin sanoma kuvaa suomalaisessa yritysmaailmassa hiljalleen tapahtu-

vaa muutosta. Yrityksissä aletaan hiljalleen ymmärtää, että on Suomen talouden ja yritysten oman edun mukaista, että lapsia tehdään ja heistä huolehditaan. Työelämästä vetäytyy seuraavan viidentoista vuoden aikana miljoona suomalaista. Jonkun on tehtävä työt tämän siirtymän jälkeenkin.

Kaikkiin yrityksiin tällainen uusi ajattelu ei valitettavasti ole vielä yltänyt. Nuoret, perheenperustamis- ja lapsiperheissä olevat työnhakijat ja -tekijät kohtaavat edelleen usein perheelle kielteisiä asenteita. Näiden asenteiden muuttamisessa riittää tekemistä.

Vastuunsa on myös työntekijäjärjestöillä. Ay-liikkeen perhepoliittisiin kannanottoihin ovat sisältyneet mm. vaatimukset pienten lasten vanhempien tukemisesta erilaisten työn ja perhe-elämän yhteensovittamisessa auttavien työaika- ja organisoitijärjestelmien avulla, iltapäivä- ja kerhotoiminnan kehittäminen sekä hoitovapaan ja hoitorahan kehittäminen. Tämän tyyppiset toimet ovat hyvää, mutta vaativat työmarkkinaosapuolten ja usein myös valtiovallan yksimielisyyttä kustannusten jakautumisesta. Satojentuhansien jäsenten keskusjärjestöt saivat kuitenkin paljon aikaa ominkin avuin, mikäli ne valjastaisivat tunnetusti tehokkaat koneistonsa muokkaamaan esimerkiksi suomalaisen miehen mieltä suopeammaksi kotiin jäämiselle ja lasten hoitamiselle. Moni vaimo harkitsisi lasten tekoa vakavammin, ellei tietäisi hoidosta ja koti- töistä aiheutuvan lisävaivan ja ajankulun kaatuvan suurimmalla painolla juuri äidin harteille. Asennemuutoksen edistäminen työntekijäjärjestöjen oman jäsenistön keskuudessa ei välttämättä edellytä käsittelyä työmarkkinoiden riitaisissa neuvottelupöydissä...

Viime kädessä vastuu lapsille kuuluvan arvostuksen palauttamisesta lankeaa kuitenkin yksilöille. Nuorten palstojen käyttö arvokasvatukseen, yritysjohtajien valistaminen ja paperityöläisten asennekasvatus ovat kaikki suosittelavia keinoja, mutta käytännössä yhteiskunnan voi väittää arvostavan lapsiaan vasta, kun aikuiset ovat heidän puolestaan valmiita tinkimään jostain omastaan. Pelkin perhepoliittisin tulonsiirroin tätä tuskin saadaan aikaan. Kaikkiin muutoksiin ei välttämättä tarvita valtion rahallista tukea.

ALAVIITTEET

- ¹ Lissabonin Eurooppa-neuvosto.
- ² US Census Bureau.
- ³ Modeen G. Suomen väkiluvun vastainen kehitys. Tilastokatsauksia n:o 10. Helsinki. Tilastokeskus.
- ⁴ ETLA Keskusteluaiheita, Discussion papers No. 826, Juha M. Alho: The Population of Finland in 2050 and beyond.
- ⁵ Susan Raymond: Foreign Aid for a Graying World. Foreign Affairs March/April 2003.
- ⁶ Pirjo Paajanen: Saako haikara tulla käymään? Suomalaisten lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Perhebarometri 202. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos 14/2002.
- ⁷ Perhepoliittinen strategia. Linjauksia ja taustoja perhepolitiikan kehittämiseen. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2003.
- ⁸ Heikki Hiilamo: Perhepolitiikka vedenjakajalla. Suomen ja Ruotsin linjavalinnat 1997-2002. Stakes Aiheita 13/2002.
- ⁹ Valtioneuvoston selonteko lasten ja nuorten hyvinvoinnista, 2002.
- ¹⁰ Perhepoliittinen strategia. Linjauksia ja taustoja perhepolitiikan kehittämiseen. STM, Helsinki 2003.
- ¹¹ Väestöliiton perhepoliittinen ohjelma. 10.11.1998.
- ¹² Pirjo Paajanen: Saako haikara tulla käymään? Suomalaisten lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Perhebarometri 202. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos 14/2002.
- ¹³ Esim. Seija Ilmakunnas: Perhetuki ja syntyvyys. Tutkimuksia 51. 1994. Palkansaajien tutkimuslaitos.
- ¹⁴ Pirjo Paajanen: Saako haikara tulla käymään? Suomalaisten lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Perhebarometri 202. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos 14/2002.
- ¹⁵ Tilastokeskus.
- ¹⁶ Don Michael Corleone, Kummisetä, mafia.